مۆنۆمێنتەکان

بەکر دەروێش/ خورماتوو

مۆنۆمێنتەکان دواجار دەبنە بەشێك لە یاد و یادەوەری نەوەکان، دروستکردن و بونیاتنانی مۆنۆمێنتەکان، کە ڕەنگە هەندێجار خۆی لە دروستکردنی پەیکەرێك یان ڕەمزێکی داتاشراودا ببینێتەوە، کارێکی کۆنە و لە چەرخە دێرینەکانەوە مرۆڤ پەی پێ بردووە، هەر بۆیەش لە زۆر شوێن و جێگای ئەم دنیایەدا گەلێك مۆنۆمێنت و پەیکەر و ڕەمزی هەمەجۆر دەبیبین، کە گوزارش لە دید و بۆچوونی دروستکەرەکانیان دەکەن، مرۆڤی چاخە کۆنەکان لە سەردەمی خۆیاندا، بۆ ڕێزگرتن و بەرز ڕاگرتنی یادی ئەو بۆنە و یادەوەرییانەی کە شایستەی مۆنۆمێنت بۆ دروستکردن بوون، لە نێو ئەشکەوتەکاندا هەڵدەستان بە دروستکردنی وێنە و نەقشی هەمەجۆر، کە گوزارشتی لەو یاد و بۆنانە دەکرد، یان هەندێ شاخ و بەردی گەورەیان هەڵدەکۆڵی و وەك ڕەمز و هێما دەیانهێلایەوە، هەموو ساڵێك لەو یادەدا، کە ئەو مۆنۆمێنەتەی بۆ کراوە، خەڵکێکی زۆر لە دەوری کۆدەبوونە و یادی ئەو ڕووداوەیان بەرز ڕادەگرت، ئەمە ئێستاش لە زۆر جێگای ئەم دنیایەدا هەر ماوە، خۆ ئەگەر هیچێك لەمانەشیان بۆ نەکرا بێت، ئەوا ئەفسانە و حیکایات و مەتەڵیان داهێناوە، کە باس لە شاکار و یاد و بیرەوەرییەکانیان بۆ نەوەکانی داهاتوویان دەکات.

مەبەست لە دروستکردنی مۆنۆمێنتەکان

کاتێك گەلێك یان میللەتێك یادگاری و بیر و هۆشی خۆی لە بۆنەیەکدا چڕ دەکاتەوە، پێویستی بەوە هەیە ئەو بیرەوەرییە، یان ئەو یادە بگوازێتەوە بۆ نێو بیر و هۆشی نەوەکانی داهاتووی، چونکە گواستنەوەی دەست بە دەستی ئەو یادانە لە ئایندەدا دەبنە هۆی زیندە مانەوەی هزر و بیر و یادی ئەو نەتەوەیە، نەتەوەی بێ یادگار و بێ بیرەوەری نەتەوەیەکی مردووە، زۆرجار ئەو بیرکردنەوە و تێفکرینە لە ژیان، یان لە بۆنەیەکی نەتەوایەتی لە تاکە کەسێکدا بەرجەستە دەبێت، کە لەوانەیە ئەو تاکە کەسە پادشایەك، یان سەرۆکێك، یان هونەرمەندێك و بیرمەندێك بێت، چونکە هەمیشە ئەو شێوە داهێنانە خۆی لە تاقیکردنەوەی بیر و هۆشی یەکێك لەمانەدا دەبینێتەوە، کە دوای بیرکردنەوەیەکی ژیرانە بۆ بەرز ڕاگرتنی بیر و هۆشی نەتەوەکەی هەڵدەستێ، بە دروستکردنی سمبولێك، تا یادی بۆنەیەك، یان کارەساتێك لە خۆیدا چڕ دەکاتەوە، لێرەوە دەتوانین بڵێین مەبەستی سەرەکی لە دروستکردنی مۆنۆمێنتەکان ئەمانەن:

یەکەم: بە پلەی یەکەم بۆ بەرز ڕاگرتن و زیندو ڕاگرتنی ئەو بۆنە و یادگارانە، کە ئەو مۆنۆمێنتە بووە بە سمبوڵیان.

دووەم: گواستنەوەی ئەو بۆنە و یادگار و یادانە، بۆ نێو بیر و هۆشی نەوەکانی ئایندەی هەمان نەتەوە.

سێیەم: دانی شکۆمەندی و پیرۆزییەك بەو یادەی، کە مۆنۆمێتەکە لە پێناویدا دروستکراوە.

چوارەم: بووژاندنەوە و زیند و ڕاگرتنی یادەوەری میللەت، ئەمەش لە چوارچێوەی چەند سیمبولێکەوە، کە هێمان بۆ بوونی یادەوەریی نەتەوەیەك لە نەتەوەکان.

پێنجەم: بیرهێنانەوەی نەوەکانی ئایندە بەو مەترسییانەی، کە لەوانەیە چۆن تووشی باوباپیرانیان بووە، لە ئایندەدا تووشی ئەمانیش بێت.

شەشەم: دانی جۆرێك لە حەماسەت بە نەوەکانی ئێستا و ئایندە، لە چوارچێوەی وەبیرهێنانەوەی هەندێ سەرکەوتنی مێژووییەوە، کە لە مێژووی نەتەوەکەیاندا ڕوویانداوە.

حەوتەم: وەك ئاگادارییەك لە ستبوونەوە و گوێنەدان بە مەترسییە ناوخۆییەکان و دەرەکییەکان، کە لەوانەیە لە هەر چرکەیەکدا بێنەسەر ڕێگای ژیانی میللەت.

هەشتەم: بۆ هەر مەبەستێکی تر، کە ڕەنگە بیرمەندان و هونەرمەدان و بڕیار بەدەستانی میللەت بە پێویستی بزانن، کە مۆنۆمێنتێکی بۆ دروستکەن.

ئەنفال کراوەکانی ناوچەی داودە و مۆنۆمێنتێك

ئەنفال پێویست بە پێناسە و ناساندن ناکات، چونکە ئێستا ئەنفال و ئەنفالکراوەکان بوونەتە بەشێك لە زاکیرە و یادەوەریی هەموو تاکێکی کورد، بەڵام ڕەنگە ئەمە لە ئایندەدا هەروا نەمێنێتە و بە هۆی ڕەوتی ژیانەوە هەندێك گۆڕانکاری و کاڵبوونەوەی بەسەردا بێت، چونکە ئەو نەوەیەی کە لە چەند ساڵی ئایندەدا دێت بۆ خۆی لەگەڵ ڕووداوەکانی ئەنفالدا نەژیاوە، تەنیا لە ڕێگای خوێندنەوە و بیستن و وێنەوە دەیبینێت، ئەمەش ئەو گاریگەرییەی نابێت لەسەر ئەو کەسانەی کە بەجەستە و بە ژیانیان ڕاستەخۆ لە نێو ڕووداوەکانی ئەنفالدا نەژیاون، بۆیە بۆ بەرز ڕاگرتنی ئەم یادە و قوربانییەکانی ئەنفال لە چەند شوێن و جێگایەکی کوردستاندا بیر لە دروستکردنی مۆنۆمێت کراویەوە، لەوانەش مۆنۆمێنتی هەڵەبجە و مۆنۆمێنتەکەی ناحییەی ڕزگاری لە کەلار، ئەوا لەم ڕۆژانەشدا لە نێو گۆڕستانی شەهیدانی شاری خورماتوو دا لەسەر بودجەی مەڵبەندی 16 حەمرین و بە بیرۆکە و پێشنیاری مامۆستا جومعەی پەیکەرساز مۆنۆمێنتێکی سادە و ساکار بۆ خەڵکی ئەنفالکراوی ئاواییەکانی ناوچەی داودەی سەر بە شاری خورماتوو دروست کرا، ئەم مۆنۆمێنتە هەرچەند بیرۆکەکەی سادەیە و فەنییەتێکی ئەوتۆی تێدا نییە، بەڵام بە مانا و واتا کارێکی گەورەیە، وەك لە سەرەوەش ئاماژەم پێدا، مەبەست لە مۆنۆمێنت خودی مۆنۆمێنتەکە نییە، ڕاستە ئەو مۆنۆمێنتە چەند جوان و سەرنج ڕاکێشەر بێت، ئەوەندە کاریگەرتر دەبێت، بەڵام ئەم مۆنۆمێنتەی ئێستا دەتوانێت بۆ نەوەکانی ئایندە ئیحایەك بێت، تا بتوانن مۆنۆمێتی جوانتر و هونەریانەتر دروستبکەن، هەروەها دەتوانێت بەشێك لەو مەبەستانە بپێکێ، کە مۆنۆمێنتەکە لە پێناویدا دروستکراوە، ئەم مۆنۆمێنتە بەشێوەیەك دروستکراوە، لە سەرێکەوە لە خانوویەك، یان لە ماڵێك دەچێت، کە هێمایە بۆ ئەو ماڵانەی بەر شاڵاوی ئەنفاکەوتن و خاپوور و وێرانکران، لە سەرێکیشەوە لە تابوت، یان لە گۆڕێکی بەتاڵ دەچێت، کە هێمایە بۆ بێسەر و شوێنی ئەنفالکراوەکان، ئەوانەی کە گۆڕ غەریب بوون و تاکو ئێستاش بێسەر و شوێنن، هەروەها لە دێوێکی تریشەوە لە کتێبێکی کراوە دەچێت، کە دەکرێ بە کتێبی ئەنفال ناوی بنێن، چونکە ناوی تەواوی نەفالکراوەکان کە نزیکەی دوو هەزار کەسن لە ژن و پیاو منال و گەرورە، لەسەر سێ ڕووبەری دیوارەکانی نووسراوە، دیوارەکانی ئەم مۆنۆمێنتە لە بلۆك دروستکراوە، کە بەرزییەکەی سێ مەترە و درێژییەکەشی نۆ مەترە، وەك وتم لە چوار ڕوو پێك هاتووە، مەودای کرانەوەی نێوان دیوارەکانی دوو مەترە، لە لاپەڕەی یەکەمدا (مەبەست ڕووی یەکەمی دیوارەکەیە) تابلۆیەك کێشراوە کە ئاماژەیە بۆ سێ قۆناغ لە ژیانی خەڵکی ئاواییەکانی ناوچەی داودە، قۆناغی پێش ئەنفال و ئەنفال و دوای ئەنفال، لە ڕووەکانی پشتیشەوە ناوی ئەنفالکراوەکان نووسراوە، بەمەش مۆنۆمێنتەکە پرۆسەی ئەفال و یادی ئەنفالی ناوچەی داودەی لە خۆیدا کۆکردۆتەوە، کە دەتوانێ گواستنەوەیەکی ڕاستەوخۆی ئەم یادە بێت بۆ نەوەکانی ئایندە، تا بتوانن زیاتر لە جینۆساید کردنی باوباپیرانیان بکۆڵنەوە، تا ببێتە زەنگی ئاگادارییەك بۆ بیر و هۆشی نەوەکانی ئایندە، تاکو وریابن لەوەی کە ئەگەر پەندێك لە ژیانی ڕابردووی نەتەوەکەیان وەرنەگرن، دوور نییە ڕۆژێك لە ڕۆژان ئەوانیش بە هەمان دەرد نەچن، وا بڕیارە ئەم مۆنۆمێنتە ڕۆژی 2008/4/14 لە یادی هەژدە ساڵەی ئەنفالکردنی خەڵکی ئاواییەکانی ناوچەی داودەی سەر بە قەزای خورماتوو دا بکرێتەوە، کە لە ئەنفالی سێی ساڵی 1988 ئەنفالکران.

کۆتایی

هەموو میللەت و نەتەوەکانی دنیا بە پێشکەتوو پاشکەوتوویانەوە پێویستیان بە بەرز ڕاگرتنی یادە مێژوویییە دوور و نزیکەکانی خۆیان هەیە، بۆ ئەوەش بەزیندویی بمێننەوە. دەبێ کۆمەڵێ سمبول مۆنۆمێنت و پەیکەریان هەبێت، کە یادەکانیان بەرز ڕاگرن و بەردەوام بیری نەوەکانی ئایندەی بخەنەوە، تەنانەت مرۆڤی چەرخە دێرینەکانیش پەیان بەم لایەنە بردووە و هەوڵیانداوە هەندێك لە یادگار و یادەوەرییەکانیان بەرز ڕاگرن تا لە بیریان نەچێتەوە، بۆ نەوەکانی ئایندەش ببێتە داینەمۆی بیرکردنەوە و بە خۆدا چوونەوەی بەردەوام، میللەتی کوردیش لەم چەمکە بەدەر نییە و کەم تا زۆر هەوڵیداوە یاد و بۆنە مێژوویەکانی خۆی بەرز ڕاگرێ و بۆ نەوەکانی ئایندە بیکاتە سەمبولی هۆشیاری و وریایی، بۆیە بە پێی ئەو ئیمکاناتە کەمەی کە هەیبووە، درێغی نەکردووە، هەوڵی داوە یادەوەرییە مێژوویەکانی بۆ نەوەکانی ئایندەی بگوازێتەوە، تا ئەوانیش ئەم یادانە ببێتە مایەی وشیارییان و عیبرەت و دەرسی لێوەرگرن، لە هەمانکاتیشدا ئەو بۆنەیە لە زاکیرەی نەوەکانی نەتەوەی کوردا بە نەمری بمێنێتەوە.

چی بۆ ئەنفال و قوربانیەکانی بکرێت

هێمن کامیل- کەرکوک

ئەنفال تاوانێکی گەورەی ڕژێمی بەعس بوو دژ بە خەڵکی کوردستان . بە بەرنامەیەکی لە پێش وەخت نەخشە بۆ کێشراو بە دڕاندانە ترین شێوەو بە هەشت قۆناغی یەك لە دوای یەك بەشێکی زۆری خاکی کوردستانی کرد بە سوتماك ودانیشتوانەکەی ڕاگواست بۆ ئۆردوگا زۆرە ملێکان و زیاتر لە 182هەزار مرۆڤی بێتاوانی لە بیابانەکانی باشوروناوەڕاستی عێراق دا زیندە بەچاڵ کرد، هەر چەندە بست ساڵ پێش ئێستا ئەم تاوانە گەورەیە ئەنجام دراوە بەڵام کەسوکاری قوربانیانی ئەنفال تا ئەمڕۆ بە دەست شوێنەوارو کاریگەرییە خراپەکانی ئەو مەرگە ساتەوە دەناڵێنن وبە جۆرێك هەموو ڕۆژێك لە ژیانیان ئەنفال بە شێوەو جۆری تر دووبارە دەبێتەوە،چونکە زۆر دژوارە بۆ خەڵکانێك بەشێك لە ئەندامانی خێزانەکەی ،زیندەچاڵ کرابێت لە گەڵ ئەوەشدا ڕاگوازرابێت بۆ ئۆردوگای زۆرەملێ کە بە هەموو واتایەك کوشتنی لە سەر خۆی ئەو کەسانەیە کە لەو کارەساتە ڕزگاریان بوە،بەڵام ڕاستیەك هەیە پێویستە هەموان بیزانین ئەویش ئەوەیە کە ئەگەر لە دوای ڕاپەڕینەوە دەسەلاتی کوردی پلان وبەرنامەیەکی هەبوایە بۆ ئاوڕدانەوە لە ژیانی ئەم خەڵکانە. ئەوە بە دڵنیاییەوە دەتوانرا بەشێك لە خەم وکۆست وئازارەکانیان کەم بکرایەتەوە . بە تایبەتی ناوچەکانی کەرکوك وگەرمیان کە بە مەڵبەندی قوربانیانی ئەنفال دادەنرێت و تا هەنوکەش ئازارەکانی ئەنفال بە ڕوو خساری قوربانیەکانی ئەنفالەوە دیارە.هەر بۆیە لێرەدا بە پێویستی دەزانم کە چەند پێشنیازێك بخەمە ڕوو تاوەکو بتوانرێت سودی لێوەربگیرێت هەم بۆ زیندوهێشتنەوەی ئەنفال و هەم بۆ باشکردنی ژیان وگوزەرانی کەسوکاری ئەنفالکراوەکان. بە هیوای بە هەند وەرگرتنیان.

یەکەم: بۆ ئەوەی ئەنفال لە بیری نەوەی ئێستاو ئایندەمان نەچێتەوە پێویستە پلا نو بەرنامەیەکی سیاسی وزانستیونەتەوەیی دابڕێژین ولە سەر گشت ئاستەکان کاری بۆ بکەین. بە رای من ئەم چەند خاڵەی خوارەوە لە گرنگترینیانە:

1- لە ڕێگەی پێشبڕکێیەکی هونەرییەوە هێماو سیمبولێکی شایستە بە ئەنفال دەست نیشان بکرێت ئەم هێمایەش لە زۆربەی شوێنە گشتیەکانی شاروشاروچکەکانی کوردستان دابنرێت و هێماکەش گوزارشت لە گەورەیی کارەساتەکە بکات.

2- ئەنفال بخرێتە ناو پرۆگرامی سەرجەم قۆناغەکانی خوێندنەوە ،چونکە تا ئێستا تەنها بە شەش دێڕ باس لە ئەنفال کراوە لە پەرتوکی پۆلی شەشەمی ئامادەیدا.

3- ساڵانە لە هەر سێ ڕۆژی 13-14-15-4- جگە لە یادی ئەنفال ڕێگە بە هیچ کۆڕو کۆنفراسێکی تر نەدرێت کە تایبەت نەبێت بە ئەنفال چونکە ئەوە سەرنجی خەڵکی لە گەورەیی ئەنفالەوە ڕادەکێشێت بۆ شتی تر .

4- ساڵانەو لە ساڵڕۆژی ئەنفالدا لە سەرجەم شاروشاروچکەکانی کوردستان چالاکی جۆراو جۆر بکرێت بە کلتورو تەنها ناوچەکانی گەرمیان نەبن بە شوێنی ئەو چالاکیانە.

5- ساڵانە حکومەت کۆڕوکۆنفراسی زانستی ناوچەیی و نێودەوڵەتی بۆ ئەنفال ساز بکات.

6- دروست کردنی مۆنۆمێنتی گەورەی ئەنفال لە ناوچەکانی کەرکوك وگەرمیان.

7- داوا لە حکومەتی عێراق بکرێت کە بە فەرمی داوای لێبوردن لە گەلی کورد بکات چونکە ئەم حکومەتە میرات گری حکومەتی پێشوە.

8- دروست کردنی پەیمانگایەك یا خود سەنتەرێکی زانستی بۆ توێژینەوە لە ئەنفال

دووەم: حکومەت دەتوانێت لە ڕێگەی چەند پرۆژەیەکەوە خزمەت بە کەسوکاری ئەنفال کراوەکان بکات .وەك.

*- ساڵانە لە بودجەی دەوڵەت بودجەیەکی دیاریکراو جیاواز لە ناوچەکانی تر بۆ ناوچە زۆر زیان لێکەوتوەکانی ئەنفال دروست دابین بکرێت.بەمەش دەتوانرێت ئەم پرۆژانە ئەنجام بدرێت

1- دروست کردنی پارك وباخچەو شاری یاری کە تا ئێستا ئەو ناوچانەی کە دانیشتوانەکەی زۆرینەی لە کەسوکاری ئەنفالکراوەکانن لێی بێبەشن.لە کاتێکدا پرۆژە ی لەم جۆرە بۆ ئەو خەڵکانە گرنگی خۆی هەیە چونکە بەشی زۆریان باری دەرونیان جێگیرنیەو بەم پرۆژانە دەتوانرێت تا ڕادەیەك ئاسودەیی بە لایەنی دەرونیان ببەخشرێت.

2- دروست کردنی نەخۆشخانەی دەرونی کە زۆر بە داخەوە ئەڵێم ئەگەر حکومەت کەمترین دڵسۆزی بۆ کەسوکاری ئەنفالکراوەکان هەبوایە ئەوا پرۆژەی لەم جۆرەی ساڵانێك بوو ئەنجام داوو چونکە هیچ ناوچەیەکی تری کوردستان ئەوەندەی ئەم شوێنانە ئەو نەخۆشخانانەی پێویستە.

3- ڕەخساندنی هەلی کار کردن کە تا ئێستا بێکاری ڕێژەیەکی بەرزی هەیە لە ناو کەسوکاری ئەنفالکراوەکاندا ،حکومەت دەتوانێت چەند کارگەیەکی جۆراو جۆر لەم ناوچانە دابمەزرێنێت و قازانجەکەی بۆ کەسوکاری ئەنفالکراوەکان بێت و کارمەند وکرێکارەکانشی هە ر لە کەسوکاری ئەنفالکراوەکان بێت. یاخود هانی کەرتی تایبەت بدرێت تاوەکو چەند پرۆژەیەکی وەبەر هێنان بهێننە شوێنیکی وەکو ناحیەی شۆڕش کە زۆر ترین دانیشتوانەکەی کەسوکاری ئەنفالە.

4- حکومەت دەتوانێت ئامێری کشتوکاڵی بۆ هەر خێزانێکی کەسوکار ئەنفالکراو دابین بکات کە دەیان ئەوێت بگەڕێنەوە بۆ شوێنی بەر لە ئەنفالیان.

5- دروست کردنی سەنتەری ڕۆشنبیری کە بە داخەوە تا ئێستا کەسوکاری ئەنفالکراوەکان لێی بێبەشن.

6- پێدانی مانگانەیەکی گونجا و بە و کوروکچە ئەنفال کراوانەی کە لە زانکۆو پەیمانگاکان دەخوێنن.

7- دروست کردنی خانوو بۆ کەسوکاری ئەنفال کراوەکان کە بە پێی ئامارەکان وارسی قوربانیانی ئەنفال هێندە زۆر نیە کە نەتوانرێت ئەم کارە بکرێت.

8- پێدانی موچەیەك بە وارسی ئەنفالکراوەکان کە لە گەڵ بارو زروفی ئەمڕۆدا بگونجێت.

9- ناردنە دەرەوەی کەسوکاری ئەو ئەنفالکراوانەی کە چارەسەریان لە دەرەوەیە ونەخۆشی گەورەیان هەیە

10- دروست کردنی خەڵوەتگەی پیری چونکە ژمارەیەکی زۆر لە دایك وباوکی ئەنفالکراوەکان هەیە کە تا ئێستا زۆر بە نەهامەتی دەژین وهیچ بە خێوکەرێکیان نیە.

11- دروست کردنی چاودێری کۆمەڵایەتی وخانەی نەوجوانان تاوەکو ئەو مندالانەی کە دایك وباوکیان لە دەست ئەدەن لەو شوێنانە سەرپەرشتی بکرێن.